

Bornemisza Péter budai emlékei

Fekete Lajos művében (*Budai török számadási könyvek*, 1961) elsoroltnak a török hódítás alatt megadóztatott budai polgárok, s köztük szerepel három Bornemisza is, aki keresztény kalmár s így adó alá esik. Az első Bornemisza Ferenc, kitől egy tutaj zsindey és száz deszka után 150 gümrüköt szednek 1571. augusztus 16-án. Vagyonosabbnak látszik Bornemisza Benedek, kitől 18 vég igler, 35 vég boroszlói posztó, 1200 süveg, 1500 kés, 25 gurus után 820 gümrük szedetik be, 1572. március 28-án. Végül Bornemisza Gáspárra ugyan-ezen a napon 2000 kés, 80 süveg, 50 gurus értékű vegyes áru után 350 güruk vették ki.

Nem tudjuk, milyen rokonsági viszony volt Péter és a három Budán maradt kalmár között, de annyi valószínű, hogy ez a három zimmi, vagyis keresztény polgár Bornemisza Péter budai születését igazolja, s most már szó szerint kell vennünk jól ismert siralmát :

Siralmas énnéköm tetüled megválnom,
Áldott Magyarország tőled eltávoznom ;
Vajjon s mikor leszön jó Budában lakásom !

És így tovább. De a refrén mindig a sóhaj : *Vajjon s mikor leszen jó Budában lakásom!* Budai emlékei — talán apjától hallotta őket — sűrűn fordulnak elő műveiben, különösen az *Órdogi Kisértetekben* : Török Bálint bujálkodása a nyílt piacon — a múzeumi példányban Bornemisza Péter saját kezű széljegyzetével, hogy a botrányos esethez Török Bálint felesége apját is hitták (vö. kiadásom 232. és 266. lapját). Hallomásból tudja, hogy régen Budán a paraszt polgárasszonyoknak „szép úrfi szabású gyermeke lőtt. Otthon kedig az ur feleséginek és a nemeseknek oly rutak mint az Kocsisok és Szakácsok” (kiad. 195.). Tud egy más fő nemesember szokatlan bujaságáról (196.).

Tudja azt is, hogy János király idejében a bíró részeges és kártyás fiai megölik az apjukat. Éhhalálra ítélik őket és 15 nap múlva az egyik még él : testvére húsán rágódik (kiad. 197.).

A török foglalás után (1541) is, mely fatális dátum lehetett számára, gyűjti a friss híreket régi szülővárosáról ; így tudja, hogy a „mostani” budai basa egy magyar lányt, aki hamisan érintetlennek mondta magát, a Dunába ölet (Szokoli Musztafa volt, kiad. 894.).

Nemeskürty István, ki ezeket az adatokat is idézi (*Bornemisza Péter, az ember és az író* 10.), felhossa azt a helyet is ahol pesti házáról beszél, valamint a foglalást megelőző égi tünteményeket és a vízbe fülő csepűrágó esetét, aki a Dunán akart átkelni. Egyébként maga írja : „Isten sok világi jókkal látogatta meg szüleimet Pesten.” (Nemeskürty 9.)

A kassai kaland idején is Pesti Péternek mondta magát a kapitány előtt, ti. Pesti Bornemisza Péternek, mint Nemeskürty megállapította.

De a híres költemény mutatja, hogy pesti létére is budainak tekintette magát. A most előkerült Bornemisza sorsa is Budához ízfte. Tudatában lehetett, hogy vagyonos rokonsága él még Budán és talán érintkezett is vele.

Eckhardt Sándor

(Adalékok Batsányi szövegátvételeihez)

Batsányi összes műveinek Keresztury Dezső és Tarnai Andor által szerkesztett, kiváló kritikai szövegkiadását forgatva, Bessenyei hatásának néhány oly nyomára bukkantam, mely elkerülte a szerkesztők figyelmét. Ezeket mint adalékokat ismertetem erősimet meg a kritikai kiadás egyik — a szerkesztőktől is világosan felismert — tanulságát: Batsányi Bessenyeinek legnagyobb tanítványa.

Már a versekkel kapcsolatban is feltűnt, hogy a *Serkentő válasz* történeti szemléjének kerete (25—40. sor, az „elmének szárnyára” való emelkedés, a „bus tenger” képe a változásokról stb.) *A Holmi XX^{dik} Részének*, a *Bessenyei György es a lelke B. első beszédjéből*, ennek is egy franciával való versengésre készült verséből való (Bessenyei, 150. l. „A Föld golyóbissán mint tenger habjai... Ordítva törnek ránk éltünk veszélyein stb. — Batsányi, Összes művek I. Versek, 1953. 21. l. „Mint a bús tengernek felzúdult habjai Ordítanak, s halmokra dőlöngnek halmjai: Úgy törnek egymásra a földnek fiai” stb.). Ez a régi magyarság barokkos, hiperbolás—allegorikus stílusából elszármazó kép alighanem Bessenyeinél, majd Batsányinál válik először nyomatékosan az újabb, felvilágosult és nemesi-nemzeti patriótaérzés hordozójává, s benne van „a történetek zajgó tengerét” felülről szemlélő Csokonai *Marosvásárhelyi Gondolatok*jában is. Mindhárom versben a „nemzetek” változó „sors”-áról, „népek háboru”-járól (Bessenyei) van szó, s mindháromban magasból, lelki szemmel tekint le a költő a „tenger”-re s a „hajós”-okra. Ismeretes, hogy a kép Berzsenyi költészetében válik legmélyebben költőivé.

Hasonlóképp említésre méltó, s *A' magyaroknak vitézsége* jegyzetbe kívánkozik (II. 426. l.), hogy az a gondolat, melynek Batsányi e könyvecskéje elején a Nádasdy-féle *Mausoleum*hoz képest újszerűen s látszólag önállóan adott hangot (Mars mellett Minerva kultusza szükséges s a magyarnyelvűség), Bessenyei *Buda trágédiájá*-nak Orczyhoz intézett ajánlásából került át, a kiemelt (kurzívált) sorokban szórol szóra: „E' Házában hajdan Eleink a' régi tsatás százak között ditsőségeket tsak fegyverrel keresték, melyet pannáinknak meg-hagytak. *A' melly korszájára Marsnak Parnassusról Minerva arany vizet nem öntöt, a' mind el-hervadt...*” (Ez utóbbi mondat ugyanígy olvasható Batsányi művében, a kritikai kiadás II. kötete 11—12. lapján.)

A' Magyaroknak vitézsége emellett több és fontosabb Bessenyei-hatást mutat fel. A szerkesztők elismerésre méltó alapossággal állapították meg az eredetijét (Gasó István: *Bellica Hungarorum* fortitudo, 1745), valamint az aktualizálásához (a Magyar Hirmondó-beli cikk) és felfrissítéséhez használt kölcsönzövegeket. Ez utóbbiak legnagyobb része felől maga Batsányi tájékoztat jegyzeteiben, így Bessenyeinek *Hunyadi János élete* c. művéről (1778). E művel a szerkesztők alaposan összevetették Batsányi szövegét (csak egy, bizonyosan sajtóhibás adatukat kell a II. kötet 427. lapján helyesbíteniünk: az átvett szövegrész nem az 50.1.23—51.1.39-ig terjed, hanem az 53.1.26. soráig, tehát jóval nagyobb). Elkerülte azonban figyelmüket, hogy Batsányi *A holmit* is felhasználta *A' magyaroknak vitézségében*.

A Holmiból átvett részletek pontosan azokra a lapokra esnek, melyekről a szerkesztők úgy vélték, hogy „olyan terjedelmesebb részletek, amelyeket maga Batsányi írt” (II. köt. 427. l.). Batsányi talán azért nem hivatkozott erre a forrására is, mert Bessenyei e materialisztikus tendenciájú művének címe nem festett volna jól a „Nagy Asszonyunkhoz” mutatott magyar „Buzgóság” vitéz példáit is számon tartó könyvecskéjében, s különben is azzal a céltudatossággal, melyet a kritikai kiadás szerkesztői máshol általában igen jól megvilágítanak, szuverénül átépítette, a maga tendenciájának szolgálatába rendezte s írta át *A Holmi* szövegeit is. Az egyik ilyen, a szerkesztőktől eredetinek mondott részlet csak egy szó szerint egyező sorral s egy rákövetkező célzással (Mária Teréziára) árukkodik arról, hogy e passzus megkomponálásában *A Holminak* is volt része. (A sor Batsányinál, a kritikai kiadás II. kötete 58. lapján: „de alig vették-fel, hogy az *Amurátesek*, *Mahometek menkövei verték-ki kezökből pennájakat...*” E sor Bessenyei *A Holmija* 264. lapján, a *Hajdani haza* c. *XXIX^{dik} Részben*: „El felejtette Voltér ezt írván, hogy olyan Nemzetnek nem sokat lehet írni, melynek kezöből pennáját ha fel vette, az *Amuratesek*, *Mahometek menkövei verték ki*”). Ennél sokkal érdekesebb és az eljárás ideológiai hátterét is megvilágítja az az ügyes szerkesztői mozdulat, mellyel Batsányi két különböző, *A Holmiból származó Bessenyei-szöveget olvaszt össze egymással a kötet befejezésekor*. Ezt a részletet a kritikai kiadás szerkesztői méltán emelik ki ünnepegyessége, nemesi hazafiságról tanúskodó pátozza miatt — tegyük hozzá, hogy a keretet s a patrióta pátozzt, sokszor a szavakig menően, Bessenyeitől vette át Batsányi, az övé csupán a két Bessenyei-részlet hatásos egybeszerkesztése, erősebb nemesi-hazafias célzattal.

Az egész befejező részlet (II. köt. 82—83. l.) keretét a lódobogással, trombitaharsogással közélő lovas sereg megérkezése, majd a baráttól való búcsúzás, ebben is különösen a hazáért vállalandó hősi harcra történő adhortáció s az esetleg életét áldozó barát érzékeny-szentimentális elparentálása adja meg. Az alaphelyzet azzal azonos, melyet Bessenyei *A Holmi* 228—237. lapján (jóval részletesebben s autobiografikus szándékkal is) írt le. Ezt a *XXVI-dik Rész* címe vezeti be, így: „Aprilisnek 13^{dik} Napján. Mikor Munkához fogtam. Reggel nyoltz óraker hallám ablakom alatt á Leopóld Hertzeg Regementyét, Trombitálva Bétsből a bavariai haboruba ki ballagni melly Fegyveres seregbe egy testvérem es egy barátom el hagytak. En-pedig utánnok így sohajtottam magamban”, az író elmékedése folytatja, és két levél zárja le, Bessenyei Sándoré öccséhez 1778. ápr. 22-ről és Bessenyei Györgyé bátyjához április 26-áról. Ez utóbbi így fejeződik be: „Ha meg élsz, örülni fogunk együtt, ha el esel, jusson eszedbe mikor haldoklasz, hogy testedre borulva fogja szivem hideg tetemeidet sirjába könyveivel áztatni, és végre tölle illy zokogásokkal butszúni: bóldog Ifiu! sor-sodnak idején való áldozattya! ditsősség lelkednek, s örök nyugalom testednek. Béts 26 Aprilis Testvér ötséd, Bessenyei György.” (*A Holmi*, 237. l.). Az alaphelyzet kezdetét Batsányi a saját szavaival írja körül, a végét azonban szórul szóra Bessenyei szavaival zárja be (természetesen elhagyva a dátumot s Bessenyei aláírását, s odabiggyesztve a búcsúzás szavait, hiszen önála nem levélről, hanem a két hazafi utolsó találkozásáról van szó): „jusson eszedbe, mikor haldoklasz: hogy testedre borulva fogja szivem hideg tetemeidet sirjába könyveivel áztatni, és végre tölle illy zokogásokkal butszúni: Bóldog Ifju! Hazádnak nemes áldozattya! ditsősség lelkednek, 's örök nyugalom testednek! Isten hozzád — vezérellyen az Isteni gondviselés!” (II. 83. l.)

A befejezés szórul szóra, az alaphelyzet egészében véve — Bessenyeié.

Ami közben van, azt Batsányi jórészt Bessenyei nyomán alakította ki — szóról szóra véve át tőle s illesztgetve össze mondatait különböző helyekről.

Az, amit Bessenyei a *XXVI-dik Rész* elején — a sóhajos meditációban — írt meg, eszmeileg nem vágott egybe Batsányinak szűkebb nemesi-hazafias szemléletével: Bessenyei ui. itt a természet ellenére végzett, s így a felvilágosult embert felháborító öldöklés miatt panaszkodik, megkapóan festve le a honi tájtól, a meghitt élet terétől való fájdalmas búcsúz-kodást. Az a háború, melybe Bessenyei hősei indulnak, az átkozni való „kegyetlen német Attila” miatt támadt (*A Holmi*, 234. l.), s többet árt az emberiségnek, mint amennyit használhat a magyarságnak. Szó sincs tehát Bessenyeinél e vitézkedés igazolásáról. Batsányi azonban éppen ellenkezőleg kíván eljárni: ezért *A Holmi XXVI-dik Rész*ének egész meditációját mellőzi s csak az alaphelyzetet őrizve meg, *A Holmi* egy másik részéből, a *XVIII-dikből* (*Hazafiuság*, 125—131. l.) iktat be néhány súlyos mondatot. Önála hazafiuságból indulnak hadba a halálra is elszánt vitézek. A kétféle Bessenyei-szövegből egybeszerkesztett Batsányi-szöveg rendjében így fest a forrásához való viszonya:

Batsányi: kritikai kiadás II. köt. 82. l. 1. 3.—9. sor. A sereg érkezése, a jóbarát.

uo. 21.—23. sor.

...Megyek most Hazánk ellenségire; tűzbe hozom bennem a' természetet, hogy rohanással, kegyetlenséggel, öldökölhessem nemzetünk gyíkosaikat (!) Országunk dulojit.

uo. 23.—25. sor. (folytatólagosan)

Ha az Egek akarják, hogy el-essem fegyverek által, utolsó lehelésemmel fog neved ajakimról le-szakadni,

uo. 34. sortól a 83. l. 3. sorig

Eredgy védelmezni Hazádat, olly helyet, mellyben születettél; mellynek gyümöltésével, tejevel, törvénnével, védelmével felneveltettél, iffiuságodra, emberi korra hozattattál; olly helyet, mellynek földgyében nagy Atyáidnak tetemei nyugosznak, és a'mellyet azok számodra sok nemes vérek-

Bessenyei: A Holmi 228. l.

Az idézett cím a *XXVI-dik Rész* alatt.

uo. 236. l. Bessenyei Sándor leveléből

Tűzbe kel hoznunk látod bennük a szeléd természetet, hogy rohanással, kegyetlenséggel öldökölhesünk — — —

uo. előbbről, a 235. lapról.

igaz, hiv barátom ha hogy a halál talál, be keservesen fog neved ajakimról utolsó lehelésemmel le szakadni!

A Holmi, XVIII-dik Rész. Hazafiuság. 125. l.

A Hazáról mellybe leg először napúnknak világát meg láftad, mellynek gyümöltésével, tejevel, Törvényével, védelmével, egész ifjúságra, emberi korra hozattál, mi módon mondhatz le, és az ahoz való kötelességről? ...
uo. 126. l.

nek kiomlásával szerettek, védelmeztek. Tudod, mely ditsőséges dolog légyen annak szolgálni: szabadságáért, törvényeiért — olly szentségekért, tudniillik, mellyek annak gyümöltseivel való szabad éléset védelmezik, nemesi jovaiddat oltalmazák, jennartyák — vért ontani, halált szenvedni. —

83. l. 3.—4. sor (folytatva az előbbit)

Mitsoda az élet, kedves Barátom? olly árnyék, mellynek valósága fájdalom, erőtlenség, és nyavalya...

83. l. 22. 25. sor.
jusson eszedbe, mikor haldoklasz...
(ld. az alaphelyzetnél idézve)

Batsányi tehát széttördelte Bessenyei *A Holmijának* kétféle, ideológiailag erősen eltérő Részének sorait, s úgy állította össze őket művének éppen a befejezéssel erős kicsengést adó utolsó lapjain, hogy a Bessenyei írásában és gondolatvilágában még tisztábban felvilágosult és kevésbé nemesi szemléletmódot erősen a nemesi-nemzeti érzésvilág történetiséletének megfelelően hangolta át. Ez a gondosan válogató s türelmesen összeillesztgető mozaikmunkája eszmei szempontból felülmúlja a többi Bessenyei-kölcsönzések s a Gasó-féle példatár jelentőségét: olyan érett Bessenyei-tanítványnak mutatja, bizonyára a legnagyobbak, Batsányit, aki mestere néhány súlyos eszméjének és igen szép érzelmes szövegének átszerkesztésével a nemesi-nemzeti ellenállás eleven politikai áramába képes bekapcsolni a felvilágosodás vezéralakjának tanítását.

Szaunder József

Az első francia nyelvű magyar irodalomtörténet szerzőjének kérdéséhez

I.

Az Irodalomtörténeti Közlemények 1963. évi 2. számában Tardy Lajos „Az első francia nyelvű magyar irodalomtörténet” címmel megemlékezést írt Besse Jánosról, ennek az irodalomtörténetnek vélt szerzőjéről. Hasonló, bár kissé ironikusabban megfogalmazott eredményre jut Baumgarten Sándor is, időközben, 1963-ban, Bolognában, az *Edizioni Patron* kiadásában megjelent művében: Jean Charles Besse, Aventurier et Philologue (a 134 lapos kötet 46—61. lapján). A munka a „*Mercure Étrangere*” című folyóiratban jelent meg 1813-ban „*Notions sur le Langue et la Litterature des Hongrois*” címmel, Charles de Berony aláírással. Charles de Berony volt Besse franciaországi álneve. Tardy úgy gondolta, hogy a magyar irodalom ez első franciaországi ismertetését „az akkor Franciaországban élő Besse János lelkes magyarságának, irodalomszeretetének és rendkívüli tárgyismeretének köszönhetjük” (228. lap). A szóban forgó értekezés teljes francia szövege és pontos fordítása azonban nem is olyan nagyon régen, 1960-ban megjelent Batsányi János művei kritikai kiadásának II. kötetében, a 360—382., ill. a 603—625. lapon, mint olyan szöveg, amelyet az 1809-ben Bécsből Párisba menekült Batsányi álneven tett ugyan közzé, de amelyről nyilvánvaló, hogy a költő-tudós munkája.

Arra, hogy az értekezést Batsányi művei közé soroljuk, a következő érvek készítették bennünket: I. Kont Ignác, aki a munkát felfedezte és az Egyetemes Philologiai Közlöny 1899. évfolyamában (869—889. lapon) ismertette, Batsányi művének minősítette és az ő feltevését azóta is csupán Baumgarten Sándor vitatta fent idézett könyvében. 2. Batsányi

maga is hivatkozik a tanulmányra. Linzi hagyatékában találtunk olyan feljegyzést, amely félreérthetetlenül az ő szerzőségére utal, sőt megtaláltuk ott a cikk egy részletének kéziratát is (ld. erről Batsányi János Összes művei II. kötet 601. lap). 3. Az értekezés olyan alapos tárgyismerettel készült, amilyennel akkor még Magyarországon is kevesen rendelkeztek Batsányin kívül; Párizsban pedig nyilván senki sem. 4. A dolgozat értékrendje, a benne megnyilvánuló szemléletmód jellegzetesen Batsányié. Megállapításai közül nem egy szinte azonos fogalmazásban fel is tűnik Batsányi korábbi vagy későbbi magyar nyelvű írásaiban.

Charles de Bérony nevet álnévként tartottuk; s hogy Batsányi a tanulmányt álnéven adta közre, a következő érvek indokolták számunkra: 1. Batsányi kufsteini fogsága után egészen a Linzből közzétett iratokig semmit sem tett közzé nevével szignálva. Többször utalt is erre a körülményre; hadd idézzünk itt csak legutóbb előkerült egyik legfontosabb művének bevezetéséből: „Überhaupt war es von jeher sein Wunsch und seine Freude: im Stillen zu wirken; und dabey, ohne Rücksicht auf sich selbst, mehr auf die Zukunft, als auf die Gegenwart zu sehen. Zelebrität war nie seine Sache.” 2. Hogy Párizsban magyar propagandát fejt ki, érthető módon különösképpen titokban kívánta tartani az itthon üldözött író, aki akkor már újra azon gondolkodott, hogy esetleg visszatér Bécsbe. 3. Az egykorú magyar irodalom ismertetésében Batsányi baráti köre, ő maga s az általa akkor képviselt irány úgy tűnik fel, mint az egykorú magyar költészet legfontosabb jelensége. Ezt az értéklést nem lett volna sem illő, sem helyes saját nevével jegyezni. Batsányi egyébként már Kassáról sugalmazott vagy írt a magyar irodalmat hasonló szellemben ismertető cikkeket; ezekkel kapcsolatban is mindvégig megőrizte névtelenségét.

Besse János hivatkozott önéletrajzában viszont ezt írja: Az önéletrajz írója „wurde als Mitarbeiter des Mercurus beauftragt, über die Ungarische Literatur zu schreiben. Seine Abhandlungen in diesem Fach, unter dem Nahmen Berony, haben auf das französische Publicum um so grösseren Eindruck gemacht, dass in Frankreich zum erstenmal von der Ungarischen Literatur die Rede war”.

Meg kell azonban gondolnunk a következőket: 1. Besse János a kor, bár nem hírhedt, de nagyon is változatos életű kalandorai közé tartozott. Az önéletrajzot a maga ajánlására akkor írta a nádornak, amikor a tudományban elért érdemeiért várt jutalmat, amikor tehát nemcsak az utazásban, a világ dolgaiban, hanem a magyar nyelv és irodalom tudományában való tapasztaltságát is hangsúlyozni kívánta. 2. Önéletrajza szerint is 1791-ben hagyta el hazáját s aztán volt katoná, kém, bizalmas futár, uralkodók belső embere, 1802-től egy évtizeden át a Mauritius-szigeten a kormányzó titkára s a helyi lap szerkesztője. Hogyan, mikor s hol szerezhette meg tehát azokat az ismereteket, amelyek az értekezések megírásához nélkülözhetetlenek voltak, hol olvashatta azokat a magyar műveket, amelyek akkor jelentek meg, amikor ő a világot járta s amelyekhez hozzá sem juthatott, még Párizsban is legfeljebb Batsányi íróasztala mellett? Elég egy példát idézni. A tanulmány ismerteti Batsányi később híressé lett költeményét A Holdhoz, amelyet a költő kufsteini fogságában írt s amelynek strófáiból 3 abban a párizsi tanulmányban jelent meg nyomtatásban először.

A történeteket a következőképpen lehet elképzelni. Napóleon nemcsak politikailag, de szellemiekben is Európa fővárosává kívánta tenni Párizst. Ezért gyűjtötte oda a kor kitűnő tudósait s hívott létre számukra az európai tudományokban tájékoztató orgánumokat. Így jött létre a Mercure Étrangere is. Ennek a lapnak körébe tartozott Alexander von Humboldt is, aki — Besse önéletrajza szerint — akkortájt készülődött egy kelet-indiai utazásra, akit tehát nyilván érdekelt az ottani világban jártas Besse. Így ismerkedhetett meg ez a Mercure Étrangere körével. De nyilván találkozott a párizsi magyarok között az egy évvel előtte, 1809-ben odaérkezett Batsányival is, aki szívesen vehetett részt a hazája ügyét és a maga törekvéseit egyaránt szolgáló vállalkozásban. Megírta tehát a tanulmányokat, amelyeket Besse — lehet, hogy nyelvi tekintetben átnézve őket — elhelyezett a folyóiratban. Nyilván közös megállapodással választották fedőnévül Besse Franciaországban használt álnévét.

Keresztury Dezső—Tarnai Andor

II.

Besse János francia nyelvű magyar irodalomtörténetéről írt, e hasábokon napvilágot látott cikkemhez — melynek kézírata egyébként 1958-tól 1962-ig változatlan szöveggel vándorolt irodalmi orgánumaink szerkesztősegei között — Keresztury Dezső és Tarnai Andor, Batsányi János művei kritikai kiadásának sajtó alá rendezői igen jelentős megjegyzéseket fűztek és lehetővé tették számomra, hogy még kéziratoss állapotban megismerkedjem azokkal. Így a két szerzővel egy időben hozhatom nyilvánosságra saját megfontolásaimat is.

Keresztury és Tarnay leszögezik, hogy tévesen tartották Charles de Bérony nevét Batsányi álnévének és részletesen megindokolják, hogy ez min alapult. Nyilván elkerülte figyelmüket Baumgarten Sándor általam is hivatkozott tanulmánya (Sorsunk, 1948. 2. 91—96. l.), mely valószínűnek tekinti Besse szerzőségét, de természetesen nem ismerhette a jóval később napvilágra került kéziratári anyagot, mely kétséget kizáró módon bizonyítja, hogy Bérony nem Batsányival azonos, hanem Bessével.

Keresztury és Tarnai viszont ugyanakkor fenntartják azt a nézetüket, hogy a szóban forgó irodalomtörténet valószínű szerzője Batsányi János és ezt több feltevessel támasztják alá.

A kérdés eldöntéséhez egyrészt elvi alapon, másrészt néhány ténybeli adattal szeretnék hozzájárulni.

Alapelv, hogy az ellenkező bizonyításáig azt kell szerzőnek tekinteni, akit a vonatkozó publikáció annak feltűntet. Ezt a vélelmét csak alapos, teljesen hitelt érdemlő bizonyítékokkal lehet lerontani, feltételezésekkel azonban aligha.

Besse a nádorhoz benyújtott 1829. évi önéletrajzában megismétli, hogy ő a szerzője az irodalomtörténetnek. Ennek bizonyító erejét gyengítheti, hogy egy bizalmas feljegyzés benyújtásával kapcsolatosan nem kellett leleplezéstől tartania. De Besse ugyanezt az állítást ország-világ előtt, nyomatott alakban is megismétli 1838-ban, tehát 25 évvel a cikksorozat publikálása után megjelent munkájának (Voyage en Crimée, au Caucase etc. Paris, 1838, Delaunay, 464 l.) 7—8. lapján. Ekkor Batsányi János — akiről e munkája 80. lapján mint „poète moderne hongrois”-ról emlékezik meg — még élt és ha a „kalandor” Besséről egyben-másban negatívan vélekedünk is, mégsem tetelezhetjük fel róla azt az otromba könyvelmőséget, megátalkodottságot vagy naiv ügytelenséget, hogy kiszolgáltatja magát az „igazi szerző” süjtö kezének, a beavatott kortársak megvetésének — a leleplezésnek.

Teljesen érthető, ha a két szerző — Kont Ignác nyomán — elfogadta, hogy „Bérony” nem más, mint Batsányi álneve. De amikor már kétséget nem tűrően kitűnik, hogy a Bérony név mögött egy másik személy rejlik és nem áll már az a tétel, mely szerint Batsányi „volt az egyedüli a magyarok között, aki tudott a francia folyóiratról” (Batsányi János Összes művei, II. köt. 601. l.), mindkét álláspont képviselőire kötelező az óvatosság, hogy ne jöjjön létre elcsített irodalmi „rögtönítélet”.

Nem vitás, hogy az irodalomtörténeti cikksorozat magyar propagandát jelentett és egyetérték Kereszturyval és Tarnayval abban is, hogy Batsányi Párizsban magyar propagandát fejtett ki. De ugyanezt Besséről is el kell mondanunk; hiszen a „Voyage” — sok délibábos naivitása mellett is — lelkes propaganda a nyugaton nem ismert vagy félreismert magyarság mellett.

A Mercure Étranger szerkesztőségi bevezetéssel tisztelte meg Besse-Bérony cikksorozatát. Ebben közli olvasóival, hogy megkezdik a magyar irodalom ismertetését és leszögezi, hogy e nehéz feladatkör betöltésére csak Charles de Bérony-t látta méltónak. „Mert azzal akarunk válaszolni arra a fogadtatásra, mellyel a közönség megtisztelte még épp hogy csak elindított vállalkozásunkat, hogy minden áron igyekszünk megnyerni azoknak az íróknak a közreműködését, akik tehetségről és tisztánlátásról tettek tanúbizonyságot az irodalom különböző területein”. (Batsányi János Összes művei II. köt. 604. l.)

Ebből annyit mindenképpen kiszűrhetünk, hogy legilletékesebb kortársai, tudós szerkesztő-kollégái tehetséges irodalmárnak ismerték Bessét és ők a cikksorozatot neki tulajdonították.

Langlès, Jaubert, a Mercure szerkesztői elsősorban orientalisták voltak, mint maga Besse-Bérony. Okszerű, hogy ezek a szerkesztők a hozzájuk inkább közel álló Bessének nyitnak teret orgánukumban, nem pedig a távol álló, ilyen kapcsolatokkal nem rendelkező Batsányinak.

A cikksorozat hosszú oldalakon keresztül foglalkozik a magyar nyelv eredetével, rokonaival. Tüzetesen elemzi és számtalan példával illusztrálja a magyar nyelv kapcsolatát a perzsával, törökkel, héberrel stb. Besse-Bérony nem ok nélkül írta 1840. márc. 31-én Jankovics Miklósnak, hogy „Cardinalis Mezzofanti után talán én vagyok a legnevezetesebb Polylogos Európában. Az említett Card. 22 nyelvet beszél, én pedig tizenháromat” (OSzK Kézirattár, Levelestár), hiszen francia főiskolákon adta elő ezeket a nyelveket és ő a szerzője az első Magyarországon megjelent török nyelvkönyvnek is (Abrégé de la grammaire turque, par Jean Ch. de Besse. Pest, 1829, Wigand, 172 l.—). Batsányi ilyen speciális nyelvismeretekkel nem rendelkezett.

Keresztury és Tarnai hozzászólásuk konkluziójában elmondják, hogy a történeteket miként lehet elképzelni. Én is élek ezzel a megközelítési móddal és igenis lehetségesnek, sőt valószínűnek találok, hogy a két párizsi magyar egyformán átérezte ennek az irodalmi vállalkozásnak jelentőségét és Batsányi — ma már meg nem állapítható részarányban — Besse segítségére sietett e nemzeti ügyben, részt vett az anyag összegyűjtésében és biztos, kiforrott tárgyismeretét, műfordító-művészetét Besse rendelkezésére bocsátotta. Ez adhat felvilágo-

sítást a Batsányi János Összes művei I. köt. 491. I. és II. köt. 601. lapon szereplő kézirat-részletre is.

Batsányi János nem szorul arra, hogy olyan írásművet tulajdonítsunk neki, melyben legfeljebb része lehetett. Nagy életműve e nélkül is befejezett egész, miként az Keresztury és Tarnai könyvéből plasztikusan élénk tárul. A nagy Batsányi mit sem veszít nagyságából, az anyagi igazságnak az irodalomtörténetre is kötelező elve pedig egyenesen megköveteli, hogy a viszonylag kevésbé jelentős Besse János emléke is megkapja azt, ami megilleti: az első francia nyelvű magyar irodalomtörténet szerzőjének — ha úgy tetszik, fő szerzőjének — kijáró koszorút, vagy ha ez talán sok: az elismerő főhajtást.

Tardy Lajos

Ami a Vörösmarty Mihály összes művei [Kisebb költemények 1960—62.] kiadásából kimaradt

A kiadvány a kisebb költemények között 430/a., 448., 624., 625., 635., 643., 668, 669., 670., 671., 692., 724. és 725. sz. alatt tizenhárom lóverseny-epigrammát sorol fel, melyek a 669. kivételével — 1832—1840 között tartott lóversenyek díjául szolgáló serlegekre voltak vésvé.

A felsorolás azonban nem foglalja magában Vörösmarty valamennyi ily tárgyú versét. A kiadásból hiányzó epigrammák a következők:

1. Síkra ne vígy tehenet, ló kell oda, 's férfi ügyesség.
2. Czélra siess, futnod cél nélkül gyáva kerengés.
3. Megfuta és győzött a' Pártus; fuss Magyar és győzz.
4. Bátor okosságban, 's bátorságodban okos légy.
5. Gyors az idő haladót koszoruz, maradóra homályt vet.

1. Gyepkönyv 1830. 32. I. „Csütörtökön. I. Jun. 3. délután 4 óraker” 34.: „6. Gr. SZÉCHENYI ISTVÁN EZÜST PÓHARA, ÉR 25 AR. ezen körülírással: Síkra ne vígy tehenet, ló kell oda, 's férfi ügyesség. Vörösmarty Mihál. Gr. Széchenyi István hazafiainak emlékezetül. BIRTOKTALAN MAGYAR NEMES ÉS PARASZTGÁZDÁK SAJÁT LOVAIRA, 1600 Pos. öl ismételve. NS ZSEMBERY GYÖRGY 6e fk. pr. Bótos lov. tulajdonosa 4'24"—4'12" I 1. MANÓ LÁSZLÓ 5e p. pr. Irigy 2 2. PAP ANDRÁS 6e fk. pr. Szárca 3 3.”

2. Gyepkönyv 1830. 34. I. „Vasárnap, Jun. 6. délután 4 óraker”, 35. I.: „4. PEST VÁROSA BILLIKOMA 100 ARANY ezen körülírással: Czélra siess, futnod cél nélkül gyáva kerengés. Vörösmarty Mihál. Pest Városa Tanácsa és Polgársága 1830. MINDEN AUSTRIAI BIRODALMI MÉN ÉS KANCÁRA 1600 Pos. öl ismételve. GR. ESTERHÁZY MIHÁLY 4e p. k. Sprite T. 100 ft. 4'—3'56". HG. BREZCZENHEIM ALFONS nevére Gr. Nádasdy Tam. 5e s. k. Fortuna T 107 ft. 1 2 vh. B. MEYNDORF 4e. s. m. Selim T 102 ft. 2 3 vh. Gr. HUNYADY JÓŠ. 6esz. k. Sultana T 111 ft. 3 vh. Gr. ZICHY EDUARD 7e s. m. Election T. 115 ft. 4 vh. Gr. Széchenyi István 3e s. m. Malek Adel T. 87 ft. 5. vh. Sprite harmadik ízben egyedül járta körül a pályát.”

3. Gyepkönyv 1833. 26. I.: „Csütörtök, Május 30, délelőtt 10 óraker. 1. Károlyi Széchenyi-billikom é 75 ar. és benne 25 ar. 1600 öl ism. Minden mén és kancára. Ezen körülírással: Megfuta és győzött a pártus; fuss Magyar és győzz. Vörösmarty. Széchenyi Ist. gr. 5e br m. Whiskey 109 ft. lov. Jackson 3'43"—4' 1 1. Nádasdy Tam. id. p. k. Wawerley, 113 ft. 2 2.

4. Gyepkönyv 1835. 28. I.: „Csütörtök, Junius 11. délelőtt 10 óraker.” 2. „Károlyi — Széchenyi bilikom 180 ar. értékű. 1600 öl ism. Minden mén és kancára. Hunyady Jós. gr. 4e sg. m. Charivari, 102 ft. — lov. E. Jackson — egyedül járta körül a pályát 's így nyertes lett. A' billikomom e' felírás van: Bátor okosságban, 's bátorságodban okos légy. Vörösmarty.”

5. Jelenkor 1837. Jún. 3. 44. sz. „1 Nemzeti díj 1 áng. mérf. 250 ar. egy 30 aranyat érő és Magyarország címerével ékesített serlegben az első lóé; 50 a' másodiké. Tétel 16 ar., fele bánat; a tétösszeg fele az első, fele a' második lóé. Futhat magyarhoni 3 eszt. minden m. és k. melly sem Pesten, sem Parndorfon, sem Simmeringen dijt nem futott. Teher 89 ft, k. 2 fonttal kevesebbet. Belföldi lovas 4 fonttal kevesebbet. Liechtenstein Aloiz hg. sg. m. P a t apja St. Patrick, any. Trotinda, 89 ft. megfutotta a pályát 1'56" alatt. Lovasa Georg Andrews 1 (s így nyertes). Ugyanannak sg. m. Julio ap. Privateer, any. Julia Mamerling, 89 ft. 2 Hunyady József gr. sg. k. E m m y apja Emelino, any. Y. Slight 87 ft. 3. Csekonics János úr p. m. T o r o n t a l, a. Cromarty, an. Margery 89 ft. 4. Nádasdy Tam. gr. p. k. May Fly, apja Diamond, an. Thamar, 87 Ft. 5. Esterházy Mih. Festetics Mik. és Hunyady József bánatot fizettek.”

45. sz. jún. 7. 178. 1. „Az első versenynapon nyert Nemzeti díj serlegén ily felírás van: Gyors az idő haladót koszorúz, maradóra homályt vet. Vörösmarty.”

A Gyepekönyvekben a következő, már ismert költemények fordulnak elő:

1. Hírkoszorú nélkül meddő telek a' rövid élet. 1831. évi Gyepekönyv 39. l.
2. A' ki merész csak az él, a' gyávat tengeti hivság. 1832. évi Gyepekönyv 50. l.
3. Merj 's indulj, heverőt nem pártol semmi szerencse. 1835. évi Gyepekönyv 29. l.

Garam Jenő

Móricz Zsigmond kecskeméti kapcsolatai

1.

Móricz Zsigmond először 1926 júniusában járt Kecskeméten. Négy év múlva Nyúl-Tóth Pál tanácsos meghívta a kecskeméti Katona-ünnepségekre. Az író azonban betegségére hivatkozva lemondta a meghívást. De még ugyanabban az évben, 1930 ősztén maga Móricz jelentkezik: bejelenti, hogy alföldi előadó körútját Kecskeméten szeretné megkezdeni. Az 1930 szeptemberében keltezett és a kecskeméti Katona József Társaság iratai közül előkerült levél borítékja már nem volt fellelhető, így ma már nem lehet megállapítani, hogy a kecskeméti kulturális élet akkori vezetői közül kinek szólt:

Nyugat fejléces egészíves papír.

Bp. 1930. szept. 27.

Kedves Barátom

egy alföldi előadói körutat fogok az ősszel megtenni s legelőször Katona József városába szeretnék elmenni. Nagyon kérek légy kegyes megbízottamnak, *Tihanyi Károly* úrnak, aki e levelet személyesen adja át, megmondani, kell-e neki még valakihez ebben az ügyben elmenni, vagy te szíves volnál-e a megtárgyalásokat magadra vállalni.

Semmi igényem nincsen. Ha belépődíjjal rendezitek, az egészen minimális legyen s olyan irodalmi célra fordíttassék, amit Ti jónak láttok. Nekem csak az a célom, hogy minél nagyobb és előkelőbb közönség legyen jelen.

Előadásom kb. másfél órát vesz igénybe s három pontból áll.

1. A magyar sors. A magyarság kulturális helyzete Európában.

2. Egy nagyobb vidám elbeszélésem előadása.

3. A magyar irodalom helyzete és jövője.

Tisztelettel kérek, hogy élőszóval add meg választodat *Tihanyi* úrnak s maradok meleg szeretettel, Feleséged önagységának kézsókomat jelentve

igaz barátod

Móricz Zsigmond

2.

Kiss Endre főügyészt 1934 áprilisában Kecskemét polgármesterévé választották. Móricz levélben üdvözölte az új polgármestert, aki 1931-ben, amikor csehszlovákiai útját követő demokratikus megnyilatkozásai miatt több megye tisztikara támadást intézett az író ellen, bátran védelmébe vette Móriczot. Móricz üdvözlő levele a Kecskeméti Állami Levéltárban található:

Kedves Barátom

most, hogy a rádióban egy másik nagy magyar város problémáival foglalkoztam, feljult bennem minden kecskeméti emlékem. Kecskeméten az élet hangját hallom, — a többi helyeken sajnos a magyar gyász és csüggedés siráimait.

Engedd meg, hogy örömmnek adjak kifejezést, hogy Benned Kecskemét fiatal, erőteljes és nagycélkitűzésű vezetőt nyert. Adjon Isten erőt, egészséget és sikert ebben a nagy munkában. Kecskemét ma a magyar faj szemefénye, vigyázzatok rá.

Meleg szeretettel köszönt

igaz barátod

1934. V. 14.

Móricz Zsigmond

Németh László 1962-ben megjelent *Kecskeméti emlékek* című írásában (*Aranyhomok*, Kecskemét, 1962., 7.) említi, hogy *Ember és szerep* című művének honoráriumát földben kapta meg. „A szomszédság elég jó volt : balról Móricz Zsigmond . . , szemből Sárközi György, a *Válasz* új szerkesztője” — írja Németh László.

Móricz 1935 novemberében lett kecskeméti „földbirtokos”. Tóth László újságíró, aki Kecskemét kulturális életének jelentékeny szereplője volt és a népi írók csoportja több tagjának közvetlen barátja, 1935. november 15-én elkísérte Móriczot Kecskemét kisnyíri határába, ahol éppen parcellázások folytak. A 450 pengős kikiáltási áron dobra vert 39. számú parcellának először nem akadt vevője. „Annyiért megveszem” — szólt közbe váratlanul Móricz Zsigmond. Az egy holdnyi területű parcellát 1941-ben Lili lánya nevére íratta.

1936. március 10-én irodalmi estet rendezett a kecskeméti Katona József Társaság, amelyen Móricz, Németh László és Sárközi György olvasott fel műveiből. Sárközi néhány költeményét mutatta be, Németh László A rejtélyes költő című tanulmányát olvasta fel, Móricz Éjjeli szállás c. elbeszélését és egy rövid bevezetőt amelyet közreadtak a Katona József Társaság 1936-os évkönyvében.

4.

1939 őszén egy állástalan tanítónő ügyében írt Móricz levelet Kecskemétre, Nyúl-Tóth Pál helyettes polgármesternek. A levél szövege a következő :

Kedves Barátom,
a kis Radványi Sári édesanyja felkeresett, hogy leánya érdekében kérjelek meg én is, ha valamit tehetnél érte.

Azt hiszem Te jobban ismered, mint én. Hét éve végzett, minden kalkulusa jeles. Komoly, szorgalmas leányka s szülei elszegényedése, illetve apja halála miatt képtelen hozzájutni álláshoz. Most Szántó Árpádeknál lakik, mint barátnő és segítő.

Anya mondja, hogy a nagykőrösi úti iskolában éppen e napokban van egy megüresült állás betöltése. Nagyon kérek én is, hogy ha tehetsz, tégy valamit ezért a szegény leányért.

Már nagyon esedékes, hogy Kecskemétre elmenjek, folyton csak ígérem magamnak ezt az örömet, de már igazán hamarosan el is megyek s akkor teszem tiszteletemet Nátatok. Addig is kézsók jelentésemet kérem s Téged szeretettel ölel

barátod
Móricz Zsigmond

Leányfalu, 1939. szept. 10.
A címzés : Nagyságos
Dr. Nyúl-Tóth Pál,
h. polgármester úrnak
Kecskemét
Városháza*

Heltai Nándor

Radnóti Miklós természetszemléletéhez

(A *Veresmart* című költemény elemzése)

Ez a költemény nem tartozik Radnóti Miklós legismertebb művei közé, de a költő egyéniségét, belső világát és egész költészetére jellemző természetszemléletét éppúgy kifejezi, mint utolsó hónapjainak megrázó erejű nagy versei. Egy költő nagyságának éppen az a biztos jele, hogy nemcsak legjelentősebb verseiből lehet felismerni egyéniségét. A maga hangjára talált, kiforrott költő minden valamirevaló versén rajta hagyja keze nyomát, a néhány soros rögtönzéseken éppúgy, mint nagy terjedelmű költeményein. Az igazi költőnek nincsenek reprezentáns versei, mert minden sora őt reprezentálja : róla vall és rá vall a költemény — versei karakterének és világképének legsajátosabb megnyilatkozásai.

1941 januárjából való ez a költemény. Radnóti ekkor már túl van a *Meredek út* című kötetén, amely lírai erejének megnövekedéséről és költői világának elmélyüléséről tanúskodott. Verseit ekkor már egyre jobban áthatják a fasizmus előretörésével mind biztosabbnak érzett halál víziói : „Tajtékos égen ring a hold, / csodálkozom, hogy élek. / Szorgos halál kutatja ezt a kort / s akikre rálel, mind olyan fehérek” — írja fél évvel a *Veresmart* születése előtt a kor nyomasztó hangulatát kifejező nagyszerű költeményében, a *Tajtékos égen*. A biz-

* A levél eredetije az özvegy birtokában van.

tos halál, a *hószinű rémület* látomásai egyre jobban befonják költészetét, hasonlatai, képzet-társításai egyre inkább a pusztulás képeit idézik fel: ködös tájakat és szittyós partokat, a téli fagyban megmerevedett halottként eldőlt réteket, de közben szinte észrevétlenül egy belső felszabadulás indul meg a halálra készülő költőben. Egy-egy versében kitisztul a ködös táj és napsütötte szelíd vidékek jelennek meg képzeletében, mint a békés nyugalom és a szabadság meghitt tájai. Kibomlik gazdag bukolikus költészete, klasszikus mintákat felélesztő modern, pásztori lírája. Természetrájongásának hőfoka az ősi naphimnuszok szent hevületével rokon és a panteizmus áhitatát idézi. De természetszemléletének mások a gyökerei, mint a panteizmusnak. Az ember elrontott, eltorzított világából, a vad és embertelen jelenből a tisztultabb ősi múltba vágyik vissza, a vergíliusi eklogákban megénekelte romlatlan idill nosztalgikus valóságába. Nem az ember elől menekül meghasonlottan a természetbe, hanem az emberhez méltó élet lehetőségeit keresi a visszaálmódott és természetközeli lét képeiben.

A *Veresmart* hasonló érzésekből, vágyakból, emberi igényekből táplálkozik, mint a költő bukolikus költészete. De a versben életre kelő vidék nem nosztalgikus táj, hanem a valóság szubjektív rajza. A költő úgy idézi elénk a tájat, hogy abból a világ dolgairól kialakult véleménye és ítélete is kifejeződjék.

A vers megírásának előzményei egy fél évvel korábbra, 1940 nyarának végére nyúlnak vissza. Az erdélyi bevonulás után a költőt munkaszolgálatra hívják be. Századukat Veresmartra irányítják és a háborús készülődések idején épített katonai erődítmények lebontására osztják be. Megfelelő szerszámok nélkül, pusztá kézzel kellett szétbontaniuk a drótsövényekkel körülvont erődítéseket és betemetniük a futóárkokat.

Radnóti verse azt a diadalmas átalakulást és vidám honfoglalást örökíti meg, ahogy a megsebzett vidék visszanyeri eredeti arculatát, ahogy a növények, állatok, emberek visszafoglalják a tájat, amelyet addig futóárkok szabdalnak szét és a *vére váró sűrű drótsövény* zárt el az élők elől. Nemcsak hangulatát vetíti rá a tájra, de együtt is érez a földdel, fákkal, mezőkkel, erdőkkel. Azt a fájdalmat, amelyet benne a háborús készülődések miatt eltorzított vidék látványa kelt, úgy éli át, mint a táj fájdalmát. Humanizálja és szóra bírja a természetet: versében emberként *sóhajt* a vonuló hadak által megviselt út, a harcra tört vidéknek *pillája rebben*.

A Radnóti költészetében megelevenedő természet sohasem félelmetes, inkább játékosan és meghittan emberi, a veresmarti változások nyomán meg éppen felszabadultán derűs. Tündéri és groteszk elemek keverednek a felidézett látványban. A billegve lépő holló terhes asszony mozdulataira emlékezteti, az éret napraforgó böles öregként lógatja fejét, és az út sóhajában: — *no végre holló!* — az ember türelmetlenségét is beleérezzük. A veresmarti tájkép szelíd humorának, kissé bizarr tündériségének egyik ihletője az esetlegesség. Európa már egy éve a második világháború lázában ég, a váratlan és valószínűtlen veresmarti idillben pedig szelíd és hasznos növények, meg jámbor állatok veszik hatalmukba a pusztítás színtereit és eszközeit és a káposzták sötét tekintete tartja féken a robbanásra kész aknát:

Megcsöndesült az út és rajta mint
egy terhes asszony, holló billeg át.
Sóhajt az út, — no végre holló!
és ellocsojja néki bánatát.

Hallgatja őt a megsebzett vetés,
a harcra tört vidék pillája rebben,
még nem felejtett, bár az alkonyat
altatja egyre s folyton edesebben.

Apró veremben apró akna bú,
méregtől csillog, szétröppenne, de
már nem merészel. Őrzi rosszalón
a káposzták sötét tekintete.

S a bölsrekókadt napraforgók
mögött és ott az ifjú fák tövén
acélkék köd lebeg vízszintesen:
a vére váró sűrű drótsövény.

De hajnalban, ha harmat üli meg
(szelíd gyújtózsínór a szára)
nagy óvatosan közte kúszik el
s kinyit a tők arany virága.

Tovább folytatódik az idill : a sáncok ormán gólya áll, a futóárokban nyúl ver tanyát és megjelenik a képen az ember is : holnap már átszántja a földet Flórián, a román paraszt.

Ettől a versszaktól kezdve hangváltás következik be a költeményben, amelyet a ritmus változása is jelez. Az előző versszakokban gyakran él az enjambement lehetőségeivel, a gondolatot átvezetve az egyik sorból a másikba, hogy ezzel a lazítással is közvetlenebb hangulatot teremtsen. Most viszont kötöttebb formában, a sorok végén zárja a gondolatot, meggyorsítva a ritmust és így szárnyalóbbá válik a költemény. Már a strófakezdő sor is magasztos hangulatot üt meg : — *S a csönd majd újra permetezni kezd*, — a versszakot pedig messze csengő pátosszal telt jambikus sor zárja le :

S a csönd majd újra permetezni kezd,
a sáncok ormán néha gólya áll,
a futóárok nyúl tanyája ma
s már holnap átszánt rajta Flórián.

A következő versszakokban még fokozódik a költemény emelkedett hangulata. Elmaradnak a játékos-humoros elemek, a veresmarti tájkép a háború utáni béke látomásává növekszik. A költőt magával ragadja a béke ígérete. Átszellemül az egész költemény. Az eddigi versszakok a táj jelenlegi átformálódásáról szóltak, ezt jelezték a közeli jövőre vonatkozó időhatározók : *hajnalban*, — *ma*, — *holnap*. De most már arról az időről beszél a költő, amikor a *mívesek* mind hazatérnek, amikor már mindenütt béke lesz. A *mívesek* szó választékossága és régiessége is a hangulat magasztósságát fejezi ki. Gyöngéd szeretettel választja ki jelzőit, így születik meg a *gyöngyös* hajnalok kifejezés, mint az eljövendő béke egyik ígérete, amikor nem katonai ébresztő riasztja fel a férfit hajnali álmából, és az embernek újra joga lesz az álomhoz.

A béke látomása tovább bomlik : szorgos munkában hajladozó asszonyok jelennek meg és gyerekek, hangos kislányok és ugrándozó fiúcskák — a felnövekvő új világ. Radnóti költészetében a bukolikus hangulatú idill, az ősi romlatlanság utáni vágy mindig összekapcsolódik a jövő megteremtésének akaratával. Az emberhez méltó ősi aranykor képeit azért idézte fel, mert a jövőt akarta ilyennek álmolni.

Az eljövendő béke víziója, amelyet a nyár végi és megszélidült veresmarti vidék képéből bont ki, a költő önvalomásával záródik, azzal a hittel, amely erőt adott neki az elkövetkező években az elhurcoltatás és a halálba vezető erőltetett menetek pokoljárásában is. A természet bölcs rendjében bízik, amely legyőzi az ember időleges torzító hatalmaskodásait, a természet törvényeinek harmóniáját hirdeti, csillagok, állatok, növények örök rendjét, amely hatalmasabb erejű, mint bármilyen szolgálati szabályzat. Az élet, az ősi természetesség és az emberi munka hatalmát hirdeti, az ember méltóságát megnyirbáló erőszak felett :

És visszatérnek mind a mívesek,
aki takács volt, újra szöni fog
és éjjel szép fonállal álmodik,
míg fel nem keltik gyöngyös hajnalok.

S az asszonyok is hajladoznak újra,
lábuknál nődögél egy új világ,
hiú, mákszínruhás lánykák zajognak
s kicsiny fiúk, kis öklelő gidák.

S a föld bölcs rendje visszatér, amit
ó csillagok szakállas fénye áztat ;
állatok s kalászok rendje ez, nehéz
s mégis szelíd szolgálati szabályzat.

Vargha Kálmán